

دوفصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم، سال دهم، شماره دوم (پیاپی ۲۳)، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

صص ۲۰۷-۱۷۹

تجلی قدرت نرم در دعا‌های صحیفه سجاده

نوع مقاله: پژوهشی

حسین حدیدی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۴

چکیده

قدرت همواره به مثابه مهمترین ابزار دستیابی به اهداف مورد توجه دولتمردان بوده و هست. عده‌ای بر این باورند که قدرت توانایی و ظرفیت انجام کارهاست. به نظر گروهی دیگر قدرت توانایی کسب نتایج دلخواه است. دستیابی به قدرت، دلیل اصلی رقابت‌ها، کشمکش‌ها، نزاع‌ها و نیز شکل‌گیری دسته‌بندی‌ها و پیمان‌های دو یا چندجانبه است که بر همین اساس نظم اجتماعی و روابط سرزمین‌ها و انسان‌ها نیز شکل می‌گیرد؛ از این رو برخی قدرت را کلیدی‌ترین مؤلفه تعیین‌کننده مناسبات و جایگاه مردم در سرزمین‌های مختلف می‌دانند. یکی از ابعاد پژوهش پیرامون قدرت نرم، تحقیق پیرامون این واقعیت از منظر دعا‌های صحیفه سجاده است. دوران زندگی امام سجاد (ع)، یکی از سخت‌ترین و پراختناق‌ترین بازه‌های زمانی پس از ظهور اسلام است. در مقاله حاضر سعی شده است با روش توصیفی-تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای پاسخ این سوال تبیین گردد که شاخص‌های فرهنگی و ارزشی قدرت نرم در صحیفه سجاده کدامند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که امام سجاد (ع) در قالب دو مؤلفه عمده یعنی فرهنگ و ارزش‌ها تجلی یافته و با توجه به محوریت دینی غالب بر صحیفه سجاده مسائل فرهنگی و مبانی مربوط به ارزش‌هایی که در این اثر یافت شده و به عنوان شاخص‌های قدرت نرم معرفی گردیده است، همگی در راستای مفاهیم دینی هستند و از این میان دو مقوله امامت و خلافت بیشترین سهم را در ایجاد قدرت نرم به خود اختصاص داده است. همچنین با خوانش دعا‌های صحیفه سجاده چنین تبیین گشت که امام سجاد (ع)، قدرت نرم در این کتاب را در و آگاه‌سازی انسان‌ها نسبت به موضوعات و مسائل، در هدایت جامعه و رشد انسان‌ها مؤثر می‌داند.

واژه‌گان کلیدی: امام سجاد (ع)، صحیفه سجاده، قدرت نرم، بنی امیه.

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) hadidi660@gmail.com

مقدمه

قدرت را به توانایی اعمال اراده انسان بر ذهن ها و اعمال دیگران تعریف کرده اند. قدرت نرم عبارت است از توانایی شکل دادن به علایق دیگران و هدایت رفتار آنان بدون بهره گیری از زور. برخی نیز قدرت نرم را توانایی کسب چیزی از طریق جذب به جای اجبار مطرح می کنند. قدرت در دو لایه سخت و نرم قابل طبقه بندی است که لایه نرم قدرت، مهمترین جزء آن است. در عصر حاضر در عناصر و مؤلفه های تشکیل دهنده قدرت نرم، فرهنگ و هویت فرهنگی از مؤلفه های اساسی آن محسوب می گردد. به اعتبار اینکه هویت فرهنگی مهم ترین مؤلفه قدرت نرم محسوب می شود، سطوح و گستره تعامل این دو حوزه فراتر از بقیه حوزه ها است. بررسی موضوع قدرت و دیگر مسائل پیرامون آن، از مهمترین اهداف مطالعات بشر در طول دوران زندگی بوده است. این موضوع به قدری مورد توجه و در عین حال بر زندگی و کنش های انسان تأثیر گذار بوده است که همه آنچه را که بشر به آن می اندیشد را شامل می شود و این نگاه به قدرت و سیالیت و از حالتی به حالت دیگر درآمدن آن در همه ابعاد زندگی بشر هر روز بیشتر از قبل دامنه و مفهومی گسترده تر یافته است. برای دریافت مفهوم قدرت باید آن را تعریف کرد و تعریف مفهوم قدرت به علت ماهیت و ساختار خاص آن بسیار متنوع و گسترده است، به طوری که در طول دوران زندگی بشر از ابتدا تا کنون طیف گسترده ای از معانی برای آن ساخته شده است. تا قبل از طرح نظریه قدرت نرم از سوی جوزف نای، تعریف قدرت حول محور توانایی و اراده بر انجام کار یا تحمیل خواست خود به طرف مقابل تعریف می شد. نای با نگاهی نو و موشکافانه به قدرت در ورای دوران رئالیستی روابط بین الملل و در راستای کمک به ایالات متحده برای حفظ قدرت خود، مفهوم قدرت نرم را مبتنی بر اقتناع و تولید

جذابیت به کار برد و پس از آن در یک نتیجه گیری از استفاده بهینه و مدیریت شده قدرت در عصر حاضر، قدرت هوشمند را ابداع می کند. اهمیت اندیشه نای در حوزه قدرت بر این مفهوم استوار است که شرایط امروزی، کشورها را وادار به اعمال اشکال جدید قدرت کرده است و در نظر گرفتن عناصری چون هزینه، زمان، وجهه بین المللی، اولویت یافتن همکاری و گستردگی و پیچیدگی ارتباطات و افزایش اطلاعات، کشورها را به سمت نگاهی نو به موضوع قدرت کشانده است. بنابراین امروزه همه دولتها به خصوص آنهایی که به صورت بالقوه دارای منابع متعدد قدرت هستند، سعی بر شناسایی منابع قدرت خود دارند و هدف آنها استفاده بیشتر از منابع قدرت نرم و هوشمند برای نیل به اهداف خود است. تحلیل و ارزیابی نظریات نای در حوزه مفهوم قدرت، نشادن دهنده این موضوع است که در دوران جدید در واقع عرصه ظهور قدرت محدود نشده بلکه شکل و کیفیت اعمال قدرت تغییر کرده است. (شهرستانی، ۱۳۹۱: ۱۰۵)

صحیفه سجادیه که «زبور آل محمد» و «انجیل اهل بیت» نیز نامیده می شود، مشتمل بر ۵۴ دعا از امام زین العابدین و سید الساجدین علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (ع) است. مجموعه دعا‌های صحیفه سجادیه بر اساس عقل و منطق و اخلاق و به دور از اجبار و ترس و تطمیع می باشد و انسان را به اصل خود که همان فطرت خدایی است، آگاه می کند. به عبارت دیگر صحیفه سجادیه تنها شامل راز و نیاز با خدا و بیان حاجت از پیشگاه وی نیست بلکه دریای بیکرانی از علوم و معارف اسلامی است که طی آن مسائل عقیدتی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و پاره ای از قوانین طبیعی و احکام شرعی در قالب دعا مطرح شده است. در این مقاله سعی بر این است که قدرت نرم را در فرازهایی از روش و عملکرد امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه مورد بررسی و پژوهش قرار داده و مؤثر بودن آن در

هدایت افراد جامعه را بازگو نمائیم و به این سؤال مهم پاسخ دهیم که شاخص‌های فرهنگی و ارزشی قدرت نرم در صحیفه سجادیه کدامند؟

۱- پیشینه تحقیق

پژوهشهایی که در رابطه با موضوع حاضر صورت گرفته، عبارتند از:

- مقاله «راه‌های درمانی اندوه تنهایی سربازان در صحیفه سجادیه»، نویسنده: موسی سلیمانی، مجله مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، بهار ۱۳۹۹، شماره ۴۷. نویسنده در این مقاله، با تجزیه و تحلیل دعای بیست و هفتم صحیفه سجادیه به این مطلب دست یافته که امام سجاد (ع) در این دعا، راهکارهای شناختی و رفتاری برای درمان اندوه تنهایی جنگجویان و مرزداران که سربازان از آن جمله‌اند، داده است. وی همچنین بیان می‌کند که جامعیت نگاه صحیفه با واکاوی زمینه‌های پیدایش اندوه تنهایی سربازان، ارائه راهکارهای پیشگیری، ارائه راههای درمانی شناختی. رفتاری، رویکرد صحیفه را به درمان اندوه تنهایی سربازان ممتاز کرده است.
 - مقاله «تجلی صفات خداوند در کتابات صحیفه سجادیه (با رویکرد تعمیق معرفت دینی)»، نویسندگان: روح‌الله قربانی، سید حمید حسینی، علی طاهری، محمدرضا فریدونی، مجله اندیشه نوین دینی، بهار ۱۳۹۹، شماره ۶۰.
- نویسندگان در این مقاله، به این نتیجه رسیده‌اند که استفاده از مفهوم کنایه در صحیفه سجادیه سبب مجسم نمودن مفاهیم انتزاعی صفات، ایجاد تکاپوی ذهنی برای درک حقیقت و سهولت دستیابی مخاطبان به لایه‌های زیرین معنا می‌گردد.

- مقاله «تأثیر آموزش آموزه‌های دینی (مبتنی بر دعای مکارم الاخلاق) بر هوش اخلاقی دانشجویان»، نویسندگان: سید علی مرعشی، فریبا نقی ترابی، سودابه بساک نژاد، کیومرث بشلیده، مجله روان شناسی و دین، تابستان ۱۳۹۸، شماره ۴۶. نویسندگان در این مقاله به این نتیجه رسیدند که آموزش آموزه‌های دینی مبتنی بر دعای مکارم الاخلاق موجب افزایش معنادار مولفه‌های هوش اخلاقی در این گروه از دانشجویان شده است.
- مقاله «تبیین نقش امام سجاد (ع) در شکل‌گیری قیامهای توأبیین با تأکید بر ادعیه صحیفه سجاده‌یه»، نویسنده: بی بی زینب حسینی، مجله مطالعات فهم حدیث، بهار و تابستان ۱۳۹۸، سال پنجم، شماره ۱۰. نویسنده در این مقاله به این نتیجه دست یافته است که می‌توان از متون روایی بازمانده از قرن دوم و سوم هجری، به عنوان شواهدی در شناخت رویدادهای تاریخی استفاده کرد، همچنین تاریخ‌گذاری روایات و توجه به بافت موقعیتی روایات می‌تواند آثار مهمی در فهم صحیح مدلول روایات داشته باشد.
- مقاله «شکوه تعبیر و صحیفه سجاده‌یه»، نویسنده: علی اوسط خان جانی، مجله اندیشه دینی، تابستان ۱۳۸۴، شماره ۱۵. نویسنده در این مقاله به این نتیجه رسید که آموزه‌های این اثر ماندگار آمیزه‌ای از حکمت و بلاغت است.
- مقاله «انسان شناسی در صحیفه سجاده‌یه»، نویسنده: عبدالحمید فرزانه، مجله اندیشه دینی، تابستان ۱۳۸۴، شماره ۱۵. نویسنده در این مقاله صفات مثبت و منفی، نقاط قوت و ضعف و عوامل صعود و سقوط بشر را معرفی کرده و در پایان، انسان آرمانی و اوصاف انسان الهی و کاملی که شناساندن و ساختن آن هدف تمام انبیا و پیشوایان معصوم (ع) بوده را مورد بررسی قرار داده است.

- پایان نامه «بررسی جنگ نرم در قرآن کریم»، دانشجو: محمد علی فرهنگی، دیماه ۱۳۹۰، دانشگاه باقرالعلوم (ع). نویسنده در این پایان نامه به این مطلب دست یافته است که قرآن کریم گزارشاتی پیرامون ساز و کارهای جنگ نرم جبهه ی باطل علیه جبهه ی حق را ارائه می کند. در این راستا می توان از ساز و کارهایی مانند استهزا و تمسخر، تخریب شخصیت، شخصیت سازی، بازی با ارزش های الهی، شایعه سازی، تحریک عواطف و احساسات، تحقیر، اختلاف افکنی، تهدید و ارباب، و سو استفاده از نماد های جبهه حق، نام برد.

با توجه به پژوهشهای صورت گرفته، مشخص شد که تا کنون پژوهشی راجع به «تجلی قدرت نرم در دعا های صحیفه سجاده» صورت نگرفته است.

۲- واژه شناسی

قدرت نرم به انگلیسی (Soft Power) یعنی: توانایی تأثیرگذاری بر دیگران برای کسب نتایج مطلوب از طریق جذابیت به جای اجبار یا تطمیع است. (نصر، صلاح: ۱۳۸۵). ایده جذب به عنوان نوعی از قدرت به فیلسوفان چین باستان از جمله لائوتسه در قرن هفتم قبل از میلاد بر می گردد. قدرت نرم با دو بُعد از نظریه ابعاد سه گانه قدرت (۱- برجسته سازی و ۲- قدرت بنیادین) که استیون لوکس در کتاب «قدرت: بینش افراطی» ارائه کرده است قابل مقایسه است. (همان). این مفهوم را اولین بار جوزف نای از دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۹۰ در کتابی، با نام «تغییر ماهیت قدرت آمریکایی» مطرح کرد. (همان) وی در سال ۲۰۰۴ مفهوم قدرت نرم را در کتاب «قدرت نرم: راه موفقیت در سیاستهای جهانی» بسط داد. به عقده وی اگر قدرت را به معنای توانایی تأثیرگذاری بر دیگران به منظور کسب نتایج دلخواه در نظر بگیریم، می توان گفت قدرت نرم عبارت است از توانایی کسب مطلوب از طریق «جاذبه» نه از طریق اجبار یا تطمیع. قدرت نرم توانایی شکل دهی،

اثرگذاری و تعیین باورها و امیال دیگران است به نحوی که تضمین کننده‌ی اطاعت و فرمانبرداری آنان باشد. در نگاه جوزف نای قدرت نرم از قدرت سخت - به طور خاص قدرت اقتصادی و نظامی که به ترتیب مبتنی بر «مشوق‌ها» (هویج‌ها) و «تهدیدات» (چماق‌ها) هستند - متمایز می‌شود. بنابر این نای تقسیم‌بندی سه‌گانه‌ای را از قدرت پیشنهاد می‌کند: نظامی، اقتصادی و نرم. قدرت نظامی و اقتصادی هر دو ماهیتی سخت دارند و قدرت نرم از این حیث با آن‌ها متفاوت است که مبتنی بر توانایی شکل‌دهی به ترجیحات دیگران است. آن توانایی‌ای که تولید جذابیت می‌کند و منجر به فرمانبرداری و تبعیت می‌گردد؛ (Lukes, 2007: 90). (Nye,). در مقابل قدرت نرم واژه تهدید نرم معرفی می‌شود که مفهوم آن را تحولاتی می‌داند که موجب دگرگونی در هویت فرهنگی و الگوی رفتاری مورد قبول یک نظام سیاسی می‌شود.

۳- قدرت نرم در مکاتب مختلف غربی و اسلام

رکن اصلی قدرت در مکاتب رئالیستی و ماکیاولی، معطوف به زور یا دادن پول بود (نای، ۱۳۸۹: ۸ و ۳۸) و تا اواخر قرن بیستم در حوزه علوم سیاسی غالباً قدرت به اقسامی: مانند ملی و فراملی یا قدرت بین‌المللی، سیاسی و نظامی و... تقسیم می‌شد (اسکندری و دارابکلایی، ۱۳۸۳: ۱۷۸-۲۳۸). قدرت نظامی در دوره‌های قبل، تأمین‌کننده و راه‌حل نهایی بقیه قدرتها فرض می‌شد. مائوتسه تونگ می‌گوید: «قدرت سیاسی در لوله تفنگ نهفته است» و هیتلر معتقد است که اگر می‌خواهید منافع ملی را از راه مذاکره (دیپلماسی) به دست آورید، باز هم باید از نظر نظامی قوی باشید (بهزادی، ۱۳۸۹: ۲۲۰-۲۲۱). از نگاه «دبلیو گاترویج» ارتش، سرود ملی و پرچم...، نماد استقلال و پیشرفت یک کشورند و معتقد است که نیروهای مسلح نقش غیر مستقیم در تعلیم و تربیت جامعه دارند (بیلین جان

و دیگران، ۱۳۶۰: ۶۶ - ۶۷). مارکسیست‌ها مانند مارکس بر این: باورند که زور، مامای هر جامعه و مملکتی است که آستن نظامی نوین می‌باشد. در نظام سرمایه داری و طبقاتی، لنین، نبرد را امری محتوم شمرده است (باقری کبورق، ۱۳۷۰: ۳۵ و ۳۸). اما قدرت نرم در اسلام: قدرت نرم مشروع در قرآن و به تبع آن در نهج البلاغه و صحیفه سجادیه همسو با فلسفه قدرت در اسلام است و تعریفی متفاوت از قدرت نرم در علوم سیاسی رایج دارد. بدیهی است که هر نوع توانایی و قابلیت‌هایی که صرفاً خواسته سلطه‌گران را تأمین کند، هر چند به دور از خشونت و زور باشد، از نظر اسلام مشروعیت ندارد. از این جهت، قدرت نرم در اسلام به مفهوم توانایی شکل‌دهی و بازسازی آگاهانه ادراک (ابن ابی‌الحدید، بی تا: ۲۰/۳۱۹) و علایق انسان‌ها از طریق فطرت (روم/۳۰)، عاطفه و استدلال (انفال/۴۲؛ عنکبوت/۳۵) است و هر گونه خشونت و زور در آن منتفی است. هدایت و عبودیت بشر، اجرای عدالت و تنظیم درست روابط میان انسان‌ها و نظم بخشی به شئون زندگی سعادت بخش، اهداف این قدرت است. چنین قدرتی با دل‌ها و افکار انسان‌ها سر و کار دارد، فرامرزی و خارج از کنترل قدرتها و دولت‌هاست. قدرت نرم اسلام به گون‌هایی است که در شرایط سخت اختناق، نافذ است و در بالاترین موقعیت قدرت، قابل اعمال است. اسلام، راه حل تغییر واقعی را در تغییر زیربناها جستجو می‌کند (انفال/۵۴؛ رعد/۱۱). قدرت نرم بر اساس مفهوم مستفاد از قرآن، منشأ، توانمندی و قابلیت‌هایی است که آزادانه و خیرخواهانه، انسان را به خودش می‌شناساند، آبخورهای زلال فکری را حکیمانه تبیین می‌کند (آل عمران/۱۶۴). و با بیان مسیر صحیح زندگی با همه لطایف و ظرایف در قالب شریعت، انسان را در انتخاب فکر و عمل آزاد می‌گذارد (انسان/۳). بدیهی است که منابع قدرت نرم با این تعریف و غایتی که پیشتر گفتیم متفاوت از سایر مکاتب باشد.

۴- دوران زندگی امام سجاد (ع)

دوران امام سجاد (ع) تفاوت اساسی با دوران امامت حضرت علی (ع) و امام حسن (ع) و امام حسین (ع) داشت؛ علی رغم استبدادی که بعد از رحلت پیامبر (ص) بر جامعه اسلامی حاکم بوده است و حکام در ظاهر خود را خلیفه پیامبر معرفی میکردند؛ اما در زمان امام سجاد (ع) سردمداران حکومت به صورت آشکار و بدون هیچ گونه پرده پوشی، به مقدسات اسلامی، دهن کجی میکردند و آشکارا اصول اسلامی را زیر پا میگذاشتند و هیچ کس جرأت کوچکترین اعتراضی را نداشت. (پیشوایی، ۱۳۸۵: ۲۴۱) و حتی کسی جرأت اظهار عقیده تشیع را نمی کرد به گونه ای که از روایات این گونه بر می آید که آن قدر اختناق و استبداد و رعب و وحشت بر جامعه حاکم بود، که امام سجاد (ع) با اشاره به این وضعیت ناگوار میفرماید: مَا بِمَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ عَشْرُونَ رَجُلًا يُحِبُّنَا. (مجلسی، ۱۳۹۴ ق: ۱۴۳/۴۶) «در تمام مکه و مدینه بیست نفر نیستند که ما را دوست بدارند». امام سجاد (ع) با چنین جامعه ای سر و کار داشت که هیچ الفبایی از اسلام را نمی شناختند و قدرت اندوزی میکردند که امام از آن تعبیر به مدینه تغلب (استبدادی) می کند لذا شرایط به گونه ای پیش آمد که هدف مردم و جریانهای فوری در این زمان اعم از زیبری، اموی، بصری و... قهر و تسلط بر دیگران بود؛ و آنان می کوشیدند فقط از طریق غلبه بر دیگران به لذت و خوشی خودخواهانه دست یابند. فرمانداران و فرمانروایان در این زمان از تسلط بر مردم لذت می بردند و از کشتن اصحاب امام (ع) خوشحالی میکردند و گرایش شدید به جباریت شدید شده بود. البته بخشی از این جامعه را هم میتوان تعبیر به مدینه فاسقه کرد؛ چرا که عقاید مردم همانند عقاید مسلمانان ابتدایی بودند که سعادت و امامت را می شناختند و به خدا ایمان داشتند؛ ولی در کردار و رفتار همانند مردم جاهل عمل میکردند.

اغلب شخصیت های بزرگ سر در آخور تمنیات مادی که به وسیله رجال حکومت بر آورده می شد داشتند. شخصیت بزرگی مثل «محمد ابن شهاب زهری» که خودش یک زمانی شاگرد امام سجاد (ع) هم بود وابسته به دستگاه شد. (خامنه ای، ۱۳۹۰: ۱۹۲)

امام سجاد (ع) ضمن معرفی وضعیت موجود جامعه، و معرفی خود و پیامبر (ص) به مردم، و ارتباط عصمت با وحی، یک بیدادگری روشنی را علیه بنی امیه در پیش گرفت. ایشان در این برهه از زمان، علی رغم خفقان حاکم بر جامعه و استبدادی که وجود داشته است، با قدرت نرم و با یک سیاست بسیار زیبا و هوشمندانه در خلال بیانات مختلفی، واقعیتهای موجود را بیان می کرد و این قدرت نرم در قالب دعا، مناجات، نامه ها و رساله هایی برای اصحاب روشنگری می کرد. بیان صریح حقایق مربوط به وضعیت سیاسی جامعه و تبیین جریان حق و جریان باطل: مانند آنچه در خطبه با اهل کوفه، سخن با «منهال»، خطبه در شام، خطبه در بازگشت به مدینه و... انجام گرفت.

حضرت امام سجاد (ع) در حالی به مدینه بازگشت که مردم شهر به خاطر مشغول شدن به امور دنیایی و عیش و نوش و غوطه ور شدن در انحرافات اخلاقی و فساد اجتماعی، به اهل بیت پیامبر (ص) گرایش ضعیفی داشتند.

۵ - منابع مؤلد قدرت نرم

نای از سه عامل به عنوان منابع مؤلد قدرت نرم نام می برد که عبارتند از: فرهنگ، ارزش-ها و سیاست خارجی. البته نای هیچ یک از این سه مؤلفه را به صورت مطلق مطرح نمی کند بلکه برای آن ها شروطی قائل می شود. به زعم وی فرهنگ در صورتی که برای دیگران جذاب باشد، ارزش ها در صورتی که در داخل و خارج مورد توجه قرار گیرند و البته توسط اقدامات و رویه های ناهمخوان تضعیف نگردند و سیاست خارجی در صورتی که مشروع، درون گذارنده و دارای اقتدار

اخلاقی به نظر آید، در زمره‌ی منابع قدرت نرم محسوب می‌شوند (Nye, 2010: 4 ; Nye, 2007: 164). از میان سه عامل مذکور، عامل ارزش‌ها و فرهنگ نمود بارزی در صحیفه‌ی سجادیه دارند؛ از این رو در ادامه به تبیین آن‌ها پرداخته شده است.

۵-۱- ارزش‌ها

ارزش‌های بنیادینی که یک دولت آن‌ها را پذیرفته و سرلوحه‌ی عمل خویش قرار داده است، در صورتی که جذاب باشند و در سطح بین‌المللی مورد توجه قرار گیرند، می‌توانند در نقش منابع مولد قدرت نرم ظاهر شوند. جوزف نای شماری از ارزش‌های آمریکایی مانند مردم‌سالاری، آزادی فردی، گشودگی و تحرک رو به بالا را برخوردار از چنین خصیصه‌ای می‌داند. به زعم وی این ارزش‌های قدرت‌آفرین در آینده‌ی فرهنگ عامه (مانند آزادی فردی)، رفتارها و سیاست‌های داخلی (مانند مردم‌سالاری)، نحوه‌ی عملکرد در نهادهای بین‌المللی (مانند گوش فرادادن به سخن دیگران) و سیاست‌های خارجی یک کشور (مانند پیشبرد صلح و حقوق بشر) متجلی می‌شوند. (Nye, 2002: 9-11)

۵-۲- فرهنگ

فرهنگ می‌تواند مولد قدرت باشد. اما باید پرسید آیا قدرت‌آفرینی خصوصیت ماهوی همه‌ی فرهنگ‌ها محسوب می‌شود و آیا جوامع بشری جملگی قادرند به پشتوانه‌ی فرهنگ خود بر یکدیگر اعمال قدرت نمایند؟ پاسخ نای به پرسش مذکور منفی است. وی شرط جذابیت را مطرح می‌کند و عقیده دارد فرهنگ کشوری را می‌توان قدرت‌آفرین نامید که در انظار مردمان دیگر کشورها جذاب باشد. البته باید توجه داشت که اولاً جذابیت منابع فرهنگی، ویژگی ذاتی محسوب می‌شود نه اکتسابی. یعنی یک فرهنگ یا ذاتاً جذاب هست یا جذاب نیست و لذا نمی‌توان با فعالیت‌هایی مانند دیپلماسی عمومی

منابع فرهنگی را به سهولت تغییر داد و به ذخایر آن افزود. ثانیاً جذابیت فرهنگ مطلق نیست بلکه بستگی به دریافت و تفسیر مخاطبان دارد. لذا ممکن است محصولات فرهنگی یک کشور در نظر مردمان جامعه‌ای جذاب و در نظر مردمان جامعه‌ی دیگر غیرجذاب باشد. از همین رو میزان تأثیرگذاری قدرت نرم فرهنگی را می‌بایست در ارتباط خاص با جوامع هدف سنجید نه به طور کلی (هادیان و احدی، ۱۳۸۸: ۱۰۴-۱۰۳).

آنچه در این مقاله زیرمجموعه فرهنگ قرار می‌گیرد، فرهنگ اسلامی است که می‌توان آن را مجموعه عقاید، باورها، ارزش‌ها، آداب و رسوم، الگوها و شیوه‌های عمل منبث از شریعت اسلام قلمداد کرد. بر مبنای این تعریف اگر بخواهیم فرهنگ اسلامی را به عنوان منبع قدرت نرم برای جمهوری اسلامی ایران در نظر بگیریم، لازم است عناصری جاذبه-آفرین را در این فرهنگ شناسایی کنیم که علاوه بر مسلمانان ایرانی مورد توجه و اقبال مسلمانان آن سوی مرزها نیز قرار داشته باشد.

۶- شاخص‌های قدرت نرم در صحیفه سجاده

از آنجا که در زمان امام (ع) شرایط اختناق آمیزی حکمفرما بود، امام (ع) بسیاری از اهداف و مقاصد خود را در قالب دعا و مناجات بیان می‌کرد. مجموع دعاهای امام (ع) به نام «صحیفه سجاده» معروف است که بعد از قرآن مجید و نهج البلاغه، بزرگترین و مهمترین گنجینه گرانبهای حقایق و معرفت الهی به شمار می‌رود، به طوری که از ادوار پیشین از طرف دانشمندان برجسته ما «اخت القرآن»، «انجیل اهل بیت» و «زبور آل محمد» لقب گرفته است (مدنی، ۱۴۰۳: ۷۵/۴). امام سجاد (ع) پس از شهادت پدر در ایام اسارت و در شرایط اختناق، امامت را به عهده گرفت که این شرایط سخت تا پایان امامت وی

ادامه یافت. از همین رو ایشان برای تبیین معارف اسلام و برپاداشتن شجره اسلام و زنده نگه داشتن مشعل معنویت، از سلاح دعا یعنی همان قدرت نرم استفاده کرد. اگرچه عنوان صحیفه، دعا و نیایش است اما از موضوعات مبارزاتی و سیاسی نیز تهی نیست. ایشان از طریق دعاها یعنی قدرت نرم، به دنبال این بود که اولاً امامت را، دین را و پیامبر (ص) را به مردم بشناساند؛ ثانیاً ماهیت واقعی زمامداران جامعه اسلامی را که در آن برهه از زمان بر بلاد اسلامی حکومت میکردند با قدرت نرم به مردم معرفی کند.

با اشاره به قسمت هایی از دعا‌های صحیفه سجاده روش غیرمستقیم و قدرت نرم امام برای مطرح کردن مسائل سیاسی، تغییر سنت پیامبر و حقی که از اهل بیت غصب شده را مرور می کنیم. بدین منظور و نیز این جهت که انسجام پژوهش حفظ گردد، مؤلفه‌ها و خرده مؤلفه‌های مربوط به قدرت نرم با استناد به شاهدمثال‌هایی از صحیفه سجاده به تفصیل در ذیل بیان می گردد.

۶-۱- رفتارها و سیاست‌های داخلی

این مؤلفه مربوط به مسائل سیاسی موجود در زمان امام سجاد (ع) است که ایشان با درایت و تیزبینی و نکته‌سنجی خود آن‌ها را راهکاری در جهت اعمال قدرت نرم به کار برده است و در ادامه به زیرمجموعه‌های این امر و ذکر نمونه‌هایی از آن با استناد به متن صحیفه سجاده پرداخته شده است.

۶-۱-۱- مقام خلافت

خلافت جانشینی پیامبر (ص) در امر سیاست، حکومت و دیانت است. خلافت در آموزه‌های شیعه، همان ولایت، امامت یا جانشینی پیامبر (ص) در همه امور دنیوی و اخروی است؛ به بیان دیگر خلافت در تاریخ اسلامی، عنوان ساختار حکومتی است که اداره امور

جامعه اسلامی پس از وفات پیامبر(ص) را به دست گرفت و متصدیان آن، یعنی خلفاء، خود را جانشین پیامبر تنها در امر حکومت معرفی می کردند.

امام سجّاد (ع) با در نظر گرفتن این مقوله به عنوان یکی از شاخص های قدرت نرم، به نقش آن در پیشبرد اهداف پیروان خلافت اشاره کرده و چنین گفته است:

در دعای چهل و هشتم می خوانیم: اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الْمَقَامَ لِحُفْلَائِكَ وَأَصْفِيَائِكَ وَمَوَاضِعَ أُمْنَانِكَ فِي الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ الَّتِي اخْتَصَصْتَهُمْ بِهَا قَدْ ابْتَرَوْهَا، وَأَنْتَ الْمُقَدِّرُ لَذَلِكَ، لَا يَغَالِبُ أَمْرُكَ، وَلَا يَجَاوِزُ الْمَحْتَمُومِ مِنْ تَدْبِيرِكَ كَيْفَ شِئْتَ وَأَنْتَ شِئْتَ، وَلِمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ غَيْرُ مَتَّهِمٍ عَلَى خَلْقِكَ وَلَا لِإِرَادَتِكَ حَتَّى عَادَ صِفْوَتُكَ وَخُلَفَاؤُكَ مَغْلُوبِينَ مَقْهُورِينَ مُبْتَزِينَ، يَرُونَ حُكْمَكَ مُبَدَّلًا، وَكِتَابَكَ مَنبُودًا، وَفَرَائِضَكَ مُحَرَّفَةً عَنْ جِهَاتٍ أَشْرَاعِكَ، وَسُنَنَ نَبِيِّكَ مَتْرُوكَةً. (دعای ۴۸)

«خدایا این مقام [خلافت و القاء خطبه و اقامه نماز عید] مخصوص خلفای تو و برگزیدگان تو، و این پایگاه های مخصوص امناء تو - در درجه رفیعی که ایشان را بدان اختصاص داده ای - از طرف غاصبین دستخوش سلب و نهب گشته است، و تقدیر کننده آن تویی. فرمان تو مغلوب نمی گردد، و از تدبیر قطعیت هرطور خواهی و هر زمان که خواهی تجاوز نمی شود. و به سبب امری که تو آن را بهتر می دانی چنین تقدیر فرموده ای، و تو در آفرینش و اراده خود متهم نیستی، و کار این سلب و نهب تا آنجا گسترش یافته که برگزیدگان و خلفای تو مغلوب و مقهور و مسلوب الحق شده اند، در حالتی که حکم تو را تبدیل یافته و کتاب تو را دور افتاده و واجبات را از طریقه های تو، تحریف شده و سنت های پیغمبرت را متروک می بینند».

حضرت در این دعا به صراحت از مسایل زیر که جنبه سیاسی دارد یاد می کند:

- الف) مقام خلافت مخصوص خلفا و اصفیای الهی است.
- ب) مقام خلافت مورد یورش و غضب قرار گرفته است.
- ج) احکام خدا تبدیل گشته و کتاب خدا مورد غفلت قرار گرفته است.
- د) واجبات الهی تحریف شده است.
- ه) سنت پیامبر (ص) متروک گشته است.

از آنچه گفته شد چنین برداشت می‌شود که خلافت خدا بر روی زمین و بر مخلوقات خدا، شایسته انسان کامل است. برترین مصداق انسان کامل را نیز می‌توان در افرادی جست، که خداوند این جایگاه را برای ایشان با بیان‌هایی که متصل به وحی و پاک از خطاست، تأیید نموده است. و امام سجاد (ع) عقیده دارند که امامان اهل بیت (ع) علاوه بر رهبری معنوی، در نظام اجتماعی نیز برخوردار از مقام خلافت الهی و رهبری دین و دنیای مردم، هستند. در یک کلام می‌توان گفت خلافت به عنوان یکی از شاخص‌های قدرت نرم در صحیفه سجاده‌یه نمود بارز و خوبی دارد و از ارکان اساسی این نوع قدرت به شمار می‌رود.

۶-۱-۲- ظلم حکام وقت

ظلم در برابر عدل قرار دارد. ظلم یکی از پلیدترین اعمال و رفتاری است که عقل انسان به قبح آن حکم می‌کند. ظلم به گونه‌های مختلف از انسان صادر می‌شود. ظلم به خدا، ظلم به خود، ظلم به دیگران، ظلم به حیوانات از مصادیق ظلم است که انسان ممکن است مرتکب آن بشود. در دین اسلام ظلم از هر نوعش می‌خواهد باشد بسیار منفور بوده و از نظر شرایع اسلام حرام است و مرتکب آن در قیامت عقاب می‌شود.

امام سجاد (ع) با نکته سنجی بسیار بالایی که داشتند از مقوله ظلم حاکمان به عنوان یکی از شاخصه‌های قدرت نرم استفاده کرده و گویی عقیده دارد که ظلم آن‌ها نتیجه

معکوس دارد و به جای آنکه سبب تسلیم مسلمانان شود، بهه عنوان یکی از شاخصه‌های قدرت نرم در خدمت تحقق اهداف اسلامی و ارزشی آن‌ها قرار گرفته است.

دعای چهاردهم می‌خوانیم: یا مَنْ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ أَنْبَاءُ الْمُتَطَلِّمِينَ وَ يَا مَنْ لَا يَحْتَاجُ فِي قَصَصِهِمْ إِلَى شَهَادَاتِ الشَّاهِدِينَ. وَ يَا مَنْ قَرَّبَتْ نُصْرَتُهُ مِنَ الْمُظْلَمِينَ وَ يَا مَنْ بَعَدَ عَوْنُهُ عَنِ الظَّالِمِينَ قَدْ عَلِمْتَ، يَا إِلَهِي، مَا نَالَنِي مِنْ فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ مِمَّا حَظَرْتَ وَ أَنْتَهَكَهُ مِنِّي مِمَّا حَجَرْتَ عَلَيْهِ، بَطْرًا فِي نِعْمَتِكَ عِنْدَهُ، وَ اغْتِرَارًا بِكَبِيرِكَ عَلَيْهِ. اللَّهُمَّ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ خُذْ ظَلَمِي وَ عُدْوِي عَنِ ظَلَمِي بِقُوَّتِكَ، وَ أَقْلُ حِدَّهُ عَنِّي بِقُدْرَتِكَ، وَ اجْعَلْ لَهُ شُغْلًا فِيمَا لِي بِهِ، وَ عَجْرًا عَمَّا يَنَاقِيهِ. (دعای ۴۷)

«ای کسی که اخبار شاکیان بر او پوشیده نیست. و ای کسی که در شناخت حقیقت اخبار ایشان به گواهی‌های گواهان احتیاج ندارد. و ای کسی که: یاری‌اش به ستم‌زدگان نزدیک است و ای کسی که مددکاریش از ستمگران دور است. تو خود دانسته‌ای ای معبود من آنچه را که فلان فرزند فلان در اثر غرور و بی‌اعتنایی به عذاب و کیفری که تو مقرر داشته‌ای از من هتک کرده، از آن‌گونه امور که تو او را از آن منع فرموده‌ای. خدایا پس بر محمد و آلش رحمت فرست و ستم‌کننده بر من و دشمن مرا، با نیروی خود از اجرای ستم درباره من باز دار، و با قدرت خود تندی تیغ دشمنی او را از من فرو گاه و او را در کار خود مشغول دار، و در برابر آنکه با او معارضه می‌کند ناتوان ساز.»

این دعا سراسر شکوه از ستمگران است که در نظر آن حضرت مصداقی جز حکام وقت ندارد. اما اگر نیک‌بنگرم متوجه می‌شویم که مسلمانان در سایه وحدت خود می‌توانند در برابر این ظلم و جور حاکمان مقاومت کنند و آن را به راهکار و به عبارت دیگر، فرصتی مناسب برای دست‌یابی به قدرت نرم علیه همان حاکمان به کار بگیرند.

۶-۱-۳- امامت و رهبری در جامعه اسلامی

امامت و رهبری در اسلام از اهمیت و جایگاه مهمی برخوردار است که اصول و ویژگی‌های خاصی برای آن وجود دارد. دین اسلام بر امر رهبری و مدیریت جامعه تأکید زیادی دارد و پیامبران و امامان و اولوالامر را رهبر اجتماع در تمام امور معرفی کرده است. فعلیت یافتن زمامداری اسلامی نیز دلیل بارز بر توجه اسلام به امر ولایت و رهبری می‌باشد. این مسئله، حکمتی است که حکایت از نیاز مردم جامعه به زمامداری می‌کند تا از هرج و مرج جلوگیری شود و نظم و صلح تضمین گردد. قرآن کریم، در مورد امامت و رهبری، هم به گذشته پرداخته و هم برای آینده نیز احکامی را ارائه کرده و ضرورت و اهمیت این مسئله را بیان نموده است. هر چند بزرگان صدر اسلام و پیامبر اکرم (ص) رخت از جهان بر بسته‌اند، اما جامعه همچنان به حیات خود ادامه می‌دهد. در این صورت نیز، نیاز به زمامداری و مدیریت سیاسی جامعه کاملاً احساس می‌شود. جامعه اسلامی نیز از این ضرورت مستثنی نیست. در قرآن کریم در باب رهبری آیات متعددی وجود دارد و هر کدام از این آیات ویژگی‌های خاصی از رهبری و لزوم و ضرورت آن را بیان نموده است. در زمینه رهبری چنین آمده است: ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خداوند، پیامبر و اولوالامر اطاعت کنید و هر گاه در امری نزاع داشتید، آن را به خدا و پیامبر ارجاع دهید. در این آیه، مفسران منظور از کلمه «امر» را امارت و حکومت و اداره امور شئون امت اسلامی دانسته‌اند. با توجه به آیات قرآن کریم و احادیث و روایات، صفات و ویژگی‌های رهبری را می‌توان استنباط نمود.

در دعای بیستم فقره هشتم صحیفه (دعای مکارم الاخلاق) می‌فرماید: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاجْعَلْ لِي يَدًا عَلَيَّ مِنْ ظَلَمَنِي، وَ لِسَانًا عَلَيَّ مِنْ خَاصَمَنِي، وَ ظَفْرًا بِمَنْ عَانَدَنِي،

وَهَبْ لِي مَكْرًا عَلَيَّ مِنْ كَائِدِنِي، وَقُدْرَةً عَلَيَّ مِنْ اضْطَهَدِنِي، وَتَكْذِيبًا لِمَنْ قَصَبَنِي، وَ سَلَامَةً مِمَّنْ تَوَعَّدَنِي وَ وَفَّقْنِي لِطَاعَةِ مَنْ سَدَّدَنِي وَ مُتَابِعِهِ مَنْ أَرْشَدَنِي. (دعای ۲۰)

«بار خدایا، درود بفرست بر محمد و خاندانش و مرا در برابر آن که بر من ستم می کند، تنی توانا ده. و در برابر آن که با من به بحث و جدال برخاسته، زبانی گویا ده. و در برابر کسی که با من دشمنی می ورزد، پیروزی ده. و در برابر کسی که بر من حيله می کند، مکر ارزانی دار. و در برابر کسی که مرا مقهور خود خواهد، قدرت عطا فرمای. و دروغ کسی را که مرا دشنام می دهد آشکار ساز. و از آن که تهدیدم می کند مرا به سلامت دار. و توفیق ده که فرمانبردار کسی باشم که مرا به راه راست برد. و تابع آن که مرا به طریق رشاد می کشد». در اینجا امام سجاد (ع) در حقیقت شکایت می کند از زورگویی های کارگزاران حاکم مدینه یعنی هشام بن اسماعیل مخزومی؛ زیرا امام (ع) مورد ستم، سئزه جویی، عناد، بداندیشی، فشار، آزار و تهدید آنان قرار داشت. و از این نظر این دعا بار سیاسی داشته است.

۶-۲- فرهنگ:

در صفحات پیشین پیرامون مقوله فرهنگ به عنوان یکی از شاخص ها و منابع قدرت نرم سخن گفتیم؛ از این رو در این مجال از تکرار مکررات اجتناب می کنیم. در ادامه به برخی از مصادیق فرهنگ به عنوان یکی از مؤلفه های قدرت نرم پرداخته شده و با ذکر شاهد مثال، این مقوله تبیین گردیده است.

۶-۲-۱- آداب و رسوم

آداب و رسوم دینی، وسیله اجرایی آموزه ها و دستورهای دینی و مذهبی در هر جامعه است و از آن جا که این دستورات، اغلب شامل تعالیم اخلاقی و تعدیل کننده افراط و تفریط های رفتاری برای اعضای یک جامعه است، می توان به روشنی به ارتباط مستقیم مراسم آیینی با ارزش های اخلاقی پی

برد، به طوری که در اکثر موارد، نمونه های آرمانی و متعالی اخلاقی افراد یک جامعه، در حین برگزاری مراسم آیینی آنها مشاهده می شود. احترام به کار و فرهنگ، یاری متقابل (تعاون)، وفای به عهد، نگه داشتن حرمت سالخوردگان، مراقبت از کودکان، عشق به دین و میهن، سرزنش بدی و شرارت، نکوهش بیدادگری و ستم، مردانگی، ثبات، صمیمیت، ایثار و ... نمونه هایی از ارزش های اخلاقی هستند که از طریق مراسم آیینی منتقل می شوند. در ذیل به برخی از این آداب اشاره و نمونه هایی از آن‌ها ذکر و بررسی شده است.

۶- ۲- ۱- ۱- دعای روز عرفه

یکی از این آداب، برپایی باشکوه دعای عرفه می باشد که امام سجّاد (ع) در صحیفه به این دعای ارزشمند اشاره کرده و چنین فرموده است: رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ أَطْيَبِ أَهْلِ بَيْتِهِ الَّذِينَ اخْتَرْتَهُمْ لِلْأَمْرِ، وَ جَعَلْتَهُمْ خَزَنَةَ عِلْمِكَ، وَ حَفَظْتَ دِينَكَ، وَ خُلَفَاءَكَ فِي أَرْضِكَ، وَ حُجَجَكَ عَلَيَّ عِبَادِكَ، وَ طَهَّرْتَهُمْ مِنَ الرَّجْسِ وَ الدَّنَسِ تَطْهِيراً بِإِرَادَتِكَ، وَ جَعَلْتَهُمُ الْوَسِيلَةَ إِلَيْكَ، وَ الْمَسْلُوكَ إِلَيَّ جَنَّتِكَ. «پروردگارا، رحمت فرست بر پاکیزه تران از اهل بیت او که ایشان را برای - قیام به امر خود برگزیده‌ای، و خزانه داران علم، و نگهداران دین، و جانشینان خویش در زمین، و حجت‌های خویش بر بندگان خود قرار داده‌ای، و ایشان را به خواست خود از پلیدی و آلودگی یکباره پاک کرده‌ای، و وسیله توسل به خود و راه بهشت خود ساخته‌ای».

اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَيْدَتَ دِينَكَ فِي كُلِّ أَوَانٍ يَا مُمَامٍ أَقَمْتَهُ عِلْمًا لِعِبَادِكَ، وَ مَنَارًا فِي بِلَادِكَ بَعْدَ أَنْ وَصَلْتَ حَبْلَهُ بِحَبْلِكَ، وَ جَعَلْتَهُ الذَّرِيْعَةَ إِلَيَّ رِضْوَانِكَ، وَ افْتَرَضْتَ طَاعَتَهُ، وَ حَذَرْتَ مَعْصِيَتَهُ، وَ أَمَرْتَ بِامْتِثَالِ أَوَامِرِهِ، وَ الْإِنْتِهَاءِ عِنْدَ نَهْيِهِ، وَ أَلَّا يَتَقَدَّمَهُ مُتَقَدِّمٌ، وَ لَا يَتَأَخَّرَ عَنْهُ مُتَأَخِّرٌ فَهُوَ عِصْمَةُ اللَّائِدِينَ، وَ كَهْفُ الْمُؤْمِنِينَ وَ عُرْوَةُ الْمُتَمَسِّكِينَ، وَ بَهَاءُ الْعَالَمِينَ. اللَّهُمَّ فَأَوْزِعْ لَوْلِيكَ

شُكْرَ مَا أَنْعَمْتَ بِهِ عَلَيَّ، وَ أَوْزِعْنَا مِثْلَهُ فِيهِ، وَ آتِهِ مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا، وَ افْتَحْ لَهُ فَتْحًا
يسيرا. (دعای ۴۷)

«خدایا تو در هر زمان دین خود را بوسیله پیشوائی تأیید فرموده‌ای که او را برای بندگانت به عنوان علم و در کشورهایت بجای نورافکن بر پا داشته‌ای: پس از آنکه پیمان او را به پیمان خود در پیوسته، و او را وسیله خشنودی خود ساخته‌ای و طاعتش را واجب کرده‌ای. و از نافرمانیش بیم داده‌ای، و به اطاعت فرمانهایش و به باز ایستادن در برابر نهیش و سبقت نجستن بر او و واپس نماندن از او فرمان رانده‌ای پس او نگهدار پناهندگان، و ملجأ مؤمنان، و دستاویز متمسکان، و جمال جهانیان است. خدایا پس ولی خود را به شکر آنچه بر او انعام فرموده‌ای. ملهم ساز. و ما را همچنان به شکر نعمت وجود او ملهم فرمای، و او را از جانب خود سلطنتی یاری دهنده عطا فرمای، و درهای کامیابی و پیروزی را به آسانی بر او بگشای.»

در زمانی که اهل بیت (ع) در فشار به سر می بردند و امیرمؤمنان علیه السلام بر فراز منبرها لعن می شد، حضرت در دعای چهل و هفتم (دعای روز عرفه) به مسایل مهم زیر اشاره می کند:

الف) مقام امارت و رهبری از آن اهل بیت (ع) است.

ب) ائمه (ع) از هر پلیدی پیراسته و شایسته وساطت بین خالق و خلق اند.

ج) دین به وسیله امام منصوب از سوی خداوند تقویت می شود.

د) خدا اطاعت از ائمه را واجب ساخته است.

با توجه به نمونه مذکور باید گفت از شیوه‌های تبلیغی و مبارزاتی امام سجاد (ع) تبیین معارف اسلام در قالب دعا است. اگر نیک بنگریم به خوبی متوجه می شویم که امام سجاد (ع) از مفاهیم ارزشمند این دعا که با آداب خاصی نیز اجرا می شود، استفاده کرده و با در

کنار هم قرار دادن این مفاهیم والا و ارزشمند، توجّه مسلمانان را به این آیین دینی به عنوان یکی از شاخصه‌های قدرت نرم جلب کرده است.

۶-۲- الگوها و شیوه‌های عمل منبعث از شریعت اسلام

برخی از الگوها و شیوه‌های زندگی هستند که شناخت و اجرای آن‌ها و قوانینی که دارند، بسیار تحت تأثیر یک دین خاص می‌باشد. این الگوها و شیوه‌ها در دین اسلام یافت می‌شود که در ادامه برخی از آن‌ها که از نظر امام سجاد (ع) از شاخص‌های قدرت نرم هستند، ذکر و بررسی شده است.

۶-۲-۱- امامت

امامت در لغت به معنای پیشوایی و رهبری است. در زبان عربی، کلمه امام، به معنای فرد یا چیزی است که به او اقتدا می‌شود. از این رو برای امام مصادیقی مانند قرآن کریم، پیامبر اکرم (ص)، جانشین پیامبر، امام در نماز جماعت، آمده است. امامت آن است که شخص به گونه‌ای باشد که غیر او به او اقتدا کند به این صورت که اعمال و رفتار و گفتار خود را با قصد تبعیت با افعال و گفتار او تطبیق دهد. و با نگاهی دیگر کسی که متصدی حفظ و نگهداری دین آسمانی است و از جانب خدا به این سمت اختصاص یافته «امام» نامیده می‌شود و از مقام وی با عنوان «امامت» یاد می‌شود.

امام سجاد (ع) در صحیفه سجاده امامت را معرفی می‌کند و مردمی که از امامت فاصله گرفته بودند را با امامت پیوند می‌دهد و در قالب دعا در دعای چهل و هفتم فقره پنجاه و ششم می‌فرماید:

رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ أَطَايِبِ أَهْلِ بَيْتِهِ الَّذِينَ اخْتَرْتَهُمْ لِأَمْرِكَ، وَ جَعَلْتَهُمْ خَزَنَةَ عِلْمِكَ، وَ حَفَظَةَ دِينِكَ، وَ خُلَفَاءَكَ فِي أَرْضِكَ، وَ حُجَجَكَ عَلَيَّ عِبَادِكَ، ... (دعای ۵۶)

«ای پروردگار درود فرست بر پاکیزه تران خویشان آن بزرگوار (اهل بیت علیهم السلام) که آنان را برای امر و فرمان خود (راهنمایی مردم براه نیکبختی) برگزیدی، و خزانه داران علمت، و نگهداران دینت، و جانشینان خود در زمینت، و حجت های خویش بر بندگانت قرار دادی (تا علمت را از نا اهل حفظ نموده، و دینت را از تحریف و تغییر نگهداشته، و اوامر و نواهی را بیان کرده، و حق و باطل را به مردم نشان دهند)...». و یا در دعای چهل و هشتم فقره نه تا ده می فرماید: اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الْمَقَامَ لِخُلَفَائِكَ وَ أَصْفِيَائِكَ وَ مَوَاضِعِ أَمْنَائِكَ فِي الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ الَّتِي اخْتَصَصْتَهُمْ بِهَا قَدْ ابْتَرَوْهَا، ... حَتَّى عَادَ صِفْوَتُكَ وَ خُلَفَاؤُكَ مَغْلُوبِينَ مَقْهُورِينَ مُبْتَرِّينَ، يَرُونَ حُكْمَكَ مُبَدَّلًا، وَ كِتَابَكَ مَبْذُورًا، وَ فَرَانِضَكَ مُحَرَّفَةً عَنِ جِهَاتٍ أَشْرَاعِكَ، وَ سُنَنِ نَبِيِّكَ مَتْرُوكَةً؛ اللَّهُمَّ الْعَنِ أَعْدَاءَهُمْ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ، وَ مَنْ رَضِيَ بِفِعَالِهِمْ وَ أَشْيَاعِهِمْ وَ اتَّبَاعِهِمْ. (دعای ۴۸)

«الهی این مقام (خلافت) که مخصوص خلفای تو و برگزیدگان توست، و جایگاه امنای تو در درجه بلندی که ایشان را به آن اختصاص دادی، غاصبان آن را به غارت برده‌اند ... تا آنجا که برگزیدگان و خلفای تو مغلوب و مقهور و جدای از حق خود شدند، حکمت را مبدل و کتابت را دور انداخته، و واجبات را از مسیر شریعت منحرف، و سنت‌های رسالت را متروک می‌بینند؛ بارالها دشمنان ایشان را از اولین و آخرین، و هر که به کردارشان راضی شده و دنباله روها و پیروانشان را لعنت کن.»

در جملات فوق دقیقاً مشخص است که امام سجّاد (ع) در صدد معرفی «امامت و جایگاه آن» به معنای واقعی خود می‌باشد. و نیز شناساندن کسانی که این مفهوم و جایگاه آن را از بین بردند.

با توجه به نمونه‌هایی که در این مجال از منم صحیفه سجّادیه ذکر گردید، مشخص می‌شود که از نظر امام سجّاد (ع) نیز ضرورت وجود امام و تداوم این رشته مبارک و حلقه

وصل بین خالق و مخلوق برای راهبری بسوی کمال و شکوفایی دین، بدیهی است. ضرورت امامت جهاتی دیگر نیز دارد، که از دسترس فهم بشر دور بوده و نیاز به بیان و حیانی دارد. اما آنچه اهمیت بسزا و برجسته‌ای دارد، معرفی این عنصر مهم و کارساز به عنوان یکی از شاخص‌های قدرت نرم در صحیفه سجّادیه می‌باشد که درک آن نیاز به تفحص و تعمق فراوان دارد. ضمن اینکه حکمت خداوندی بر لزوم تداوم امام چه از منظر تکوین و چه از منظر ضرورت اجتماعی، برای همه دوران‌ها و نسل‌ها تأکید دارد. تا که؛ از سویی رشته اتصال خالق و مخلوق و وسیله نزول فیض از سوی خداوند بخشنده باشد.

۶-۳- ارزش‌ها

در این مقاله منظور از ارزش، همان ارزش‌های دینی هستند که به اقتضای متن مورد بحث، یعنی صحیفه سجّادیه این برداشت حاصل شده و نمونه‌های استخراج شده می‌همگی در همین راستا هستند. در ذیل با تفصیل و استناد به این مقوله پرداخته شده است.

۶-۳-۱- ارزش‌های دینی و عقیدتی

صحیفه سجّادیه دائره المعارف علوم بشری است که آنچه انسان برای سعادت خود بدان نیاز دارد، در آن یافت می‌شود از اصول اعتقادات، احکام و فروع دین، معارف توحیدی و عرفانی، اخلاقیات و مسائل اجتماعی و سیاسی. در عصر امام سجّاد (ع) به واسطه فتوحاتی که به دست خلفا و حکام بنی امیه صورت گرفت، زمینه‌هایی برای راه یابی فرهنگ و تمدن‌های ملت‌های بیگانه به سوی سرزمین اسلامی فراهم گردید و افکار و عقاید گوناگونی از این طریق وارد حوزه اسلامی شد. از سوی دیگر، منافقان به دلیل منافع شخصی، به ظاهر مسلمان شده، به نشر افکار منحرف و شبهات گوناگون مشغول بودند. این مسائل موجب شد که جامعه اسلامی به دلیل فاصله گرفتن از اهل بیت (ع) از لحاظ اعتقادات الهی دچار انحطاط و سقوط فکری گردد. امام سجّاد (ع) نیز برای

مقابله با افکار انحرافی عصر خویش، به تبیین اندیشهٔ اصیل اسلامی پرداختند و در قالب دعا، اصول اعتقادی اسلام را به روشی صحیح معرفی کردند. (پیشوائی، ۱۳۸۰: ۲۴۸) که مهمترین آنها را می‌توان در عناوین زیر برشمرد:

۶-۳-۲- معرفی توحید و ایجاد بیش توحیدی

توحید به معنای یگانگی خدا و اعتقاد به یگانه بودن اوست. به این معنا، که در مقام فکر و اندیشه، شریک و رقیبی در آفرینش جهان هستی و برقراری نظم و نظام آن، برای وی قایل نشویم و در مقام عمل، جز در برابر او، برای هیچ کس و هیچ چیزی سر تعظیم فرود نیاورده و آن را سجده و پرستش نکنیم.

در منطق امام سجاد (ع)، توحید، یک بحث نظری خشک و بی نتیجه نیست. بلکه آثار عملی فراوان بر آن مترتب است، به ویژه در مقولهٔ اخلاق. بخشی از این آثار را بر می‌شماریم، تا بتوانیم به محکی برای بررسی ادعاهای مدعیان توحید، دست یابیم.

ایشان در دعای یک می‌فرماید: وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَوْ حَسَّ عَنْ عِبَادِهِ مَعْرِفَةً حَمَدَهُ عَلَى مَا أَبْلَاهُمْ مِنْ مَنَنِهِ الْمُتَتَابِعَةِ، وَأَسْبَغَ عَلَيْهِمْ مِنْ نِعْمِهِ الْمُتَظَاهِرَةِ، لَتَصَرَّفُوا فِي مَنَنِهِ فَلَمْ يَحْمَدُوهُ، وَ تَوَسَّعُوا فِي رِزْقِهِ فَلَمْ يَشْكُرُوهُ. وَ لَوْ كَانُوا كَذَلِكَ لَخَرَجُوا مِنْ حُدُودِ الْإِنْسَانِيَةِ إِلَى حَدِّ الْبَهِيمِيَّةِ. (دعای ۱)

«حمد و سپاس خداوندی را که اگر معرفتِ حمد خویش را از بندگان خود دریغ می‌داشت، در برابر آن همه نعمتها که از پس یکدیگر بر آنان فرو می‌فرستاد، آن نعمتها به کار می‌داشتند و لب به سپاسش نمی‌گشادند، به رزق او فراخ روزی می‌جستند و شکرش نمی‌گفتند. و اگر چنین می‌بودند از دایره انسانیت برون می‌افتادند و در زمره چارپایان در می‌آمدند».

در اینجا سؤالی مطرح است که: چرا و چگونه کسی با ظاهر انسانیت، به رتبه ای تنزل می‌کند که به تعبیر قرآن کریم بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا، (فرقان/۴۴) «گمراه تر از چارپایان» می‌شود؟ سپاس‌گزاریِ منعم در برابر نعمتی که به ما داده، نخستین و مهم‌ترین وظیفه مردم است: نخستین، از آن رو که به بدیههٔ عقل، شکر منعم واجب است. و مهم‌ترین، از آن جهت که خود، قوی‌ترین عامل بازدارنده در برابر معصیت هاست، چنانکه امیرالمؤمنین علی (ع) فرمودند: لَوْ لَمْ يَتَوَعَّدِ اللَّهُ عَلَى مَعْصِيَتِهِ لَكَانَ يَجِبُ أَنْ لَا يُعْصَى شُكْرًا لِنِعْمِهِ. (نهج البلاغه، حکمت ۲۹۰) «اگر خداوند (مردم را بوسیله انبیاء) بر معصیت و نافرمانی خود نترسانیده بود برای سپاسگزاری از نعمتهای او واجب بود که او را معصیت نکنند (برای آنکه شکر نعمت به گفتار و کردار عقلا واجب است پس ترک معصیت هم که لازمه اطاعت و سپاسگزاری است واجب خواهد بود)».

۶-۳-۳- عدالت

یکی از ویژگی‌های بارز انسان‌ها حس عدالت‌خواهی و عدالت‌طلبی آنها می‌باشد. به طوری که اگر تاریخ را مورد بررسی قرار دهید خواهید یافت که اغلب انقلاب‌ها و تحولات تاریخی با انگیزهٔ ایجاد عدالت شکل گرفتند. عدالت همواره در همهٔ جوامع دارای تقدس بوده و آرمانی است که همهٔ جوامع در جهت تحقق آن به تکاپو مشغول هستند. عدالت در لغت به معنای داد کردن، دادگر بودن، انصاف داشتن، دادگری و عدالت اجتماعی عدالتی است که همهٔ افراد جامعه از آن برخوردار باشند.

امام سجاد (ع) در بین دعا‌های خویش، با جملات کوتاه ولی عمیق و پر محتوا، دومین اصل اعتقادی اسلام را چنین معرفی می‌فرمایند: وَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ لَيْسَ فِي حُكْمِكَ ظُلْمٌ، وَلَا فِي نِقْمَتِكَ عَجَلَةٌ، وَإِنَّمَا يَعْجَلُ مَنْ يَخَافُ الْقَوْتَ. (دعای ۴۸)

«و دانستم که در حکم و فرمانت، ستمی و در انتقام و به کیفر رساندنت، شتابی نیست، و جز این نیست که کسی شتاب می کند که از گذشت وقت کار بترسد».

و در دعای سیزدهم می فرماید: «وَ اَحْمِلْنِي بِكَرَمِكَ عَلَى التَّفَضُّلِ، وَ لَا تَحْمِلْنِي بِعَدْلِكَ عَلَى الْاِسْتِحْقَاقِ». (دعای ۱۳)

«با کرم و جود خود با من به تفضّل و احسان رفتار فرما، و با عدل و دادگریت با من به استحقاق و سزاوار بودن رفتار مکن».

در این نمونه نیز امام سجّاد (ع) به صورت تلویحی به یکی دیگر از شاخص‌های قدرت نرم اشاره کرده و چنین اظهار داشته است که با رعایت این اصل بسیار مهم و اساسی و کاربست آن در همه شؤن زندگی، می توان قدرت فراوانی کسب کرد و در مقابل دشمنان از آن استفاده نمود.

نتیجه گیری

اگر نیک بنگریم متوجه می شویم که با توجه به شرایط خفقان‌بار حاکم بر زندگی امام سجّاد (ع) ایشان شاخص‌های فرهنگی و ارزشی مربوط به قدرت نرم را به صورت سرپوشیده و در لفافه مطرح فرموده‌اند به طوری که درک آن‌ها نیاز به کنکاش ذهنی فراوان و آگاهی و اشراف کامل به شرایط حاکم بر زندگی ایشان دارد.

مهم‌ترین این شاخص‌ها در عبارتند از شاخص‌های ارزشی و فرهنگی که هر یک به نوبه خود زیرمجموعه‌هایی دارند از جمله مفهوم امامت، عدالت، خلافت و دعا و آداب مربوط به آن. از این میان نقش دو شاخص امامت و خلافت در ایجاد قدرت نرم برای مسلمانان و تجلّی آن در صحیفه سجّادیه بسیار پررنگ‌تر و برجسته‌تر از سایر موارد مذکور است و ایشان از رهگذر اشاره به امامت و خلافت علاوه بر جنبه‌ی احقیّت برای خلافت و رهبری،

جنبه‌های الهی عصمت و بهره‌گیری از علوم الهی و انبیاء را در حدی والا نشان می‌دهد. واکاوی مفهوم امامت در صحیفه‌ی سجاده از دو سو حائز اهمیت است از یک سو معرفت حقیقی به امام جز از راه امام ممکن نمی‌باشد و از سوی دیگر نیاز هر چه بیشتر ما به شناخت جایگاه امامت امام است. ضرورت وجود و تداوم امام، در برقراری ارتباط فیض بین خداوند و خلق و برای تبیین و صیانت دین، در کلام صحیفه بیان شده است.

منابع

- (۱) قرآن کریم
- (۲) نهج البلاغه
- (۳) صحیفه سجادیه
- (۴) ابن میثم، کمال الدین میثم بن علی بن میثم بحرانی (۱۳۷۵). شرح نهج البلاغه (ابن میثم بحرانی)، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- (۵) اسکندری، محمدحسین و اسماعیل دارابکلایی (۱۳۸۳). پژوهشی در موضوع قدرت، انواع، منابع، پیامدها و کنترل آن، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- (۶) باقری کبورق، علی (۱۳۷۰). کلیات و مباحث جنگ، تهران، مرکز نشر بین الملل.
- (۷) بیلین، جان و دیگران (۱۳۶۰). استراتژی معاصر، نظریات و خط مشی ها، ترجمه هوشمند میرفخرایی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی.
- (۸) پیشوایی، مهدی (۱۳۸۵). سیره پیشوایان، نگرشی بر زندگانی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی امامان معصوم (ع)، چاپ بیستم، قم: نشر توحید.
- (۹) خامنه ای، سید علی (۱۳۹۰). انسان دوست و پنجاه ساله، بیانات مقام معظم رهبری درباره ی زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه معصومین (ع)، صهبا.
- (۱۰) شهرستانی، حسین (۱۳۹۱). حوزه خصوصی و قدرت نرم دولت، ماهنامه سوره، شماره ۶۲-۶۳.
- (۱۱) طبرسی، احمد بن علی طبرسی (۵۴۸ ق). مجموعه: ۲ جلد، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ناشر: المرتضی، مکان چاپ: مشهد، تاریخ نشر: ۱۳۶۱ هـ.ش.
- (۱۲) طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۰). تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ ششم، نشر اساطیر.
- (۱۳) الطبری، حسن بن علی بن محمد بن علی بن الحسن، (عماد الدین طبری)، کامل بهائی.
- (۱۴) مجلسی، محمد باقر (۱۳۹۴ ق). بحار الانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- (۱۵) مجلسی، محمد باقر (۱۴۲۳ ق). زاد المعاد- مفتاح الجنان، ناشر: موسسه الأعلمی للطبوعات، مکان چاپ: بیروت.
- (۱۶) مدنی، سید علیخان، ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین، موسسه آل البیت، - ۱۴۰۳.
- (۱۷) مسعودی، علی بن حسین (۳۴۶ ق). مروج الذهب. مجموعه: ۲ جلد، ناشر: دار الهجره، تاریخ نشر: ۱۴۰۹ ق.
- (۱۸) مسعودی، علی بن حسین (۱۳۷۳ ه.ق). اثبات الوصیه، چهارم، نجف: المطبع الحیدریه.

۹۹) نای، جوزف اس (۱۳۸۹). قدرت نرم؛ ابزارهای موفقیت در سیاست بین الملل، ترجمه محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

۱۰۰) نصر، صلاح (۱۳۸۵). جنگ روانی، ترجمه محمد حقیقت کاشانی، تهران: انتشارات سروش.

۱۱) هادیان، ناصر و افسانه احدی (۱۳۸۸). «جایگاه مفهومی دیپلماسی عمومی»، فصلنامه روابط خارجی، شماره ۳، پاییز.

- 22) Nye, Joseph S (2002). *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press.
- 23) Nye, Joseph S (2007). "Notes for a Soft Power Research Agenda", in Felix Berenskoetter and M. J. Williams (Eds.), *Power in World Politics*, London and New York: Routledge.
- 24) Nye, Joseph S (2010). "The Future of Soft Power in US Foreign Policy", in Inderjeet Parmar and Michael Cox (Eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*, London and New York: Routledge.

